

ISSN 2181-5291

PSIXOLOGIYA

ILMIY JURNAL

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 4, 2021

www.psixologiyabuxdu.uz

6. Мейер В., Чессер Э. Методы поведенческой терапии. СПб, 2001

7. Баратова Д.Ш. Ахолининг турли гуруҳларига психологик хизмат кўрсатишнинг ўзига хос хусусиятлари. /Психология. илмий журнал. – Бухоро, 2016. №2. – Б. 73-75.

Остонов Жасур Шопиржонович,

Бухоро давлат университети, психология кафедраси ўқитувчиси

ЎСМИРЛАРДА ПСИХОЛОГИК ҲИМОЯ ВА КОПИНГ ХУЛҚ-АТВОР ОМИЛЛАРИ НАМОЁН БЎЛИШИНING ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: Ўсмирлик даврида копинг хулқ-атвор фаол шаклланиш босқичида бўлиб, психологик фаровонлик, саломатлик ва муваффақиятнинг муҳим асосидир.

Калим сўзлар: копинг-хулқ, копинг-стратегия, ўсмирлик ёши, фактор таҳлил.

Аннотация: В подростковом возрасте копинг-поведение находится в фазе активного формирования и выступает важным предиктором психологического благополучия, здоровья и успешности деятельности. Цель статьи – теоретически обосновать, выявить и проанализировать результаты факторного анализа копинг-поведения подростков.

Ключевые слова: совладание, копинг-поведение, копинг-стратегии, подростковый возраст, факторный анализ

Abstract: In adolescence, coping behavior is in the phase of active formation and is an important predictor of psychological well-being, health, and success. The purpose of the article is to theoretically substantiate, identify and analyze the results of factor analysis of coping behavior of adolescents.

Key words: coping, coping behavior, coping strategies, adolescence, factor analysis.

Психологик ҳимоя қилиш муаммоси ҳамиша инсоният олдида турган энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келган. Зеро, инсоннинг ҳар жиҳатдан ижтимоий тараққиёти, шахс сифатидаги фаоллиги ва ўзини ўзи ривожлантира бориши кўп жиҳатдан ушбу жараёнга боғлиқдир.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, шахслар ўзларининг маълум доирадаги психологик имкониятлари, ютуқлари, камчиликлари ҳақида етарли маълумотга эга бўлсалар, бу уларнинг ҳаётда учрайдиган ҳар қандай муваффақиятсизликларни осонлик билан бартараф этишга, ўз имкониятларидан янада кенгроқ фойдалана олишга, бир сўз билан айтганда, ўзлари ҳақида янада теран, ижобий ва ўзига хос ижтимоий қийматга эга бўлган тасавурларнинг шаклланишига кенг имкониятлар яратади.

Зеро, бу жараёнда энг аввало таълим-тарбия тизими, унинг мазмун-моҳияти, таълим тизимини такомиллаштиришга хизмат қилувчи экстремал вазиятларда шахс психологик ҳимояси тамойиллар муҳим аҳамият касб этади.

Республикамызда ўзига хос изчиллик билан амалга оширилаётган барча ислохотларнинг туб марказида шахс ва унинг ижтимоий тараққиётини таъминлашга қаратилган қатор чоратadbирлар ётадики, бу жараёнда психологик ёндашувлар муҳим аҳамият касб этади. Зеро, ҳар бир шахс тезкор вазият муҳит билан боғлиқ ўзига хос психологик имкониятларига етарлича баҳо бермай туриб шахснинг тараққиётига ҳозирги замон талабларига мос натижа кўрсатиш жуда мушкулдир.

Тадқиқотнинг вазифаси мавзуга оид чет эл олимларининг тадқиқотларини ўрганиш ва таҳлил қилиш, шунга мувофиқ илмий тадқиқот методларини танлаш ва тадқиқот олиб боришдан иборат.

Тадқиқот методлари: Ч.Д.Спилберг томонидан яратилган “Реактив ва шахсий хавотирлик шкалаларини ўрганувчи методика”си, Риксс-Усманнинг “Ўз-ўзини ҳиссий баҳолаш” методикаларидан фойдаланилди.

Экстремал вазиятларда психологик ҳимоя методологиясини талқин этишда инсоннинг ҳиссий ҳолатини тушуниш ва унинг ўз меҳнати маъсулларидан ижтимоий маъсулият жараёнини таҳлил қилиш ва ривожлантиришга бағишланган айрим тадқиқотларнинг ўрни ва истиқболга ҳам алоҳида эътиборни қаратиш лозим, деб ўйлаймиз. Масалан, Ф.Херстберг ва унинг издошлари томонидан меҳнат фаолиятини ташкил этишдаги эмоциоген фарқланиш механизмлари тадқиқ қилишди. Мазкур изланиш маъсулига кўра, меҳнат фаолиятини ташкил этишда ижодийлик, мустақиллик, ўзини ўзи билиш, ривожлантиришга қаратилган тадбирларга эътибор берилса, шахс фаолияти унумдорлигига ижобий таъсир этувчи ҳиссий кечинмаларни ва аксинча, фақат техник жараёндангина иборат бўлган меҳнат шароити яратилса, шахс фаолигига салбий таъсир этувчи ҳиссий кечинмаларнинг намоён этилиши кузатилади. Дарҳақиқат, фаолиятнинг бажарилишига нисбатан ижобий-ҳиссий кечинмалар шакллантирилмас экан, фаолият маъсули ҳам инсоннинг ўз фаолиятдан ижтимоий маънодаги қониқиши ҳам ниҳоятда паст савияда бўлади. Экстремал вазиятларда психологик ҳимоя жараёни эса худди ана шу эрда ўз таъсирини, яъни фаолиятдан ижтимоий қониқиш жараёнини маълум даражада юқори савияга кўтара олиш санъатини кўрсатиши лозим.

Таниқли психолог Иван Огнев томонидан қуйидаги тизим асосида шахснинг психологик ҳимоя механизмлари тавсия қилинади.

Ҳимоя механизмлари	Мазмуни
Тажовузкорлик	Индивиднинг унга паст баҳо берган, ўзи ҳақидаги тасаввурига иккиланишга сабабчи шахсга бўлган реакция
Ўйлаш	Нохуш ҳиссийёт, ҳис-туйғуларнинг бир объектдан талабга мувофиқ бўлмаган бошқа объектга кўчирилиши
Тасаввур	Ўзининг ҳиссийёти, истак-хоҳишлари ва хусусиятларини ўзи билмаган ҳолда бошқа кишида кўриши
Идеаллаштириш	Ўзини "идеаллаштириш" ўз хатоларини, камчиликларини тан олмаслик
Унутиш	Шахснинг ёқтирмаган, нохушликларини унутиши: одамларнинг тимсоли, исми, мулоқот вақтида нохуш ёқимсиз хотираларнинг эсга тушурилиши каби ҳолатлар ва ҳоказо
Инкор этиш	Индивиднинг воқеа ва ҳодисаларни инкор этиши ва у ҳақидаги билимларини "мен бу ҳақда ҳеч нимани билмасдим", "бу меники эмас", "менга шундай айтдилар", "мен бундай айтмаган эдим" кабилар билан чегараланиши.
Дискредитация	Хабар манбаларининг паст баҳолаш "мен-тимсол", "ҳамма гапирса ҳам, сен гапирма", "ким ҳақам?" каби гаплар билан шахсни камситиш ва унга паст баҳо бериш
Идентификация	Ўзини бошқа одам билан ва намунали хулқ-атворга эга гуруҳ билан солиштириш ўз хулқ-атвори ва муносабатини атрофдагилар билан таққослаб, ҳаёт тарзини енгиллаштириш
Конверция (ўзгармоқ)	"Мен"лиги юқорилигини сақлаб қолиб ўзига нохуш ҳолатларни, вазиятларни ҳазилга ёяди ва муомалада бўлади ҳамда берилган танбехларни ҳазил деб қилин қилади.

Ушбу психологик ҳимоя механизмларининг берилиши орқали муаллиф шахс хулқ-атвори формаларида ташки (атроф) муҳитдан ва тажовузкорликдан ўзини ўзи ҳимоя қилиш ҳолатларини илмий жиҳатдан тадқиқ қилади.

Шахснинг психологик ҳимоя механизмлари айрим низоларнинг субъектив сабабларига бевосита таъсир этиши мумкин. Шахснинг шахсий ёки гуруҳий эҳтиёжларини амалга оширишга йўл қўймаслик ва шахсий ёки гуруҳий қизиқишларини поймол қилиш каби сабаблар низоли вазиятларни вужудга келтиради. Кўпинча жамоада инкор қилинган хулқ-атвор формалари, ижтимоий шаклланиб бориши билан индивид реакцияси аниқланади. Бундан ташқари, индивиднинг низоларга иштироки, унинг олдига қўйган мақсадини амалга

ошириш учун юзага келган тўсиқ қай даражада халақит бериши билан аниқланади. Субъект олдиға қўйган мақсади қанчалик муҳим бўлса ва унга эришишни жуда хоҳласа, у шунчалик даражада қатъийлик билан ўзаро низоли вазиятларга ва унга халақит берувчи шахсга қаршилиқ кўрсатади.

Бинобарин, чет эл илғор психологиясида кийин вазиятларда психологик ҳимоя методологияси учун муҳим ўрин тутувчи қуйидаги йўналишларга асос солинди:

1. Ч.Спирмен томонидан “икки омил” назарияси яратилди. Бу назарияга мувофиқ инсоннинг ҳар бир фаолиятида барча фаолиятлар учун умумий бўлган (1-омил) ва айнан мазкур фаолиятга мос бўлган (2-омил) барча хусусиятлар ўзаро боғлиқликда тадқиқ қилинади. Тадқиқотчи ушбу омилларнинг инсон ва фаолият уйғунлигини таъминлаш учун зарур бўлган психологик моҳияти ва мазмунини очиқ беради.

2. Л.Терстоун, Дж.Гилфорд томонидан яратилган “Мультифактор” назариясига биноан бирламчи ақлий қобилиятлар (идрок тезлиги, хотира ассоциациялари ва ҳоказо) нинг ҳар бир индивидда таркиб топганлик кўлами тадқиқ қилинди ва шу асосда ҳар бир шахс фаолиятига алоҳида ёндашувни тақозо этувчи экстремал вазиятларда психологик ҳимоя муҳофазанинг методологик принциплари ишлаб чиқилди. Умуман, психологияда индивидуал фарқланишнинг 56 хил йўналишдаги типи маълум ва машҳур. Масалан, объектив ва субъектив тип (даставвал, А.Бине тажрибаларида қайд этилган) фикрловчи фаол тип (А.М.Джорданту бўйича), рационалистлар ва эмпириклар (У.Джемс тадқиқотлари бўйича) “чуқур-тор” ва “майда-кенг” тип (Г.Гросс маълумотлари бўйича), назарий, иқтисодий, эстетик, ижтимоий, сиёсий, диний типлар (Э.Шпрангер тадқиқотлари бўйича); шизотимик ва циклотимик типлар (Э.Кречмер тадқиқотлари бўйича); висцеротоник, соматотоник, церебротоник типлар (У.Шелдон бўйича); экстрове́рт ва интроверт типлар (К.Т.Юнг ва Г.Ю.Айзенк маълумотлари бўйича) ҳақидаги эмпирик маълумотларнинг қайд этилиши шулар жумласидандир.

Умуман ҳимоя механизмлари тушунчасининг классик номланиши Зигмунд Фрейд томонидан киритилган бўлсада, Анна Фрейд ўзининг “Мен ва ҳимоялаш механизмлари” номли илмий тадқиқотида З.Фрейд ғояларини ривожлантирди. Бу ютуқ, айниқса, психологик антропология ва этнопсихология соҳасида янги қирраларни очди. Аниқроғи, Анна Фрейд ҳимоя механизмлари инстинкт талабларини инкор этишни эътироф этди. “Психоаналитиклар К.Холл ва Г.Линдсейлар ҳам ҳимоя механизмларининг классик номланиши асосида тегишли илмий тадқиқотларни олиб борадилар.”

Экстремал ҳолат бу экстремал факторлар ва экстремал механизмлар таъсири остида инсон оннинг ўзгариши ва уларнинг босим остидаги таъсири тушунилади. У физиологик таъсирланиш мослашишининг (бундай вазият жисмоний ёки кимёвий характернинг экстремал омилларининг таъсирида биринчи навбатда пайдо бўлади) ёки психологик ва ахлоқий таъсирланишни бузилиши билан тавсифланади (бу ахборотли-семантик характернинг экстремал омилларининг таъсирида кўпроқ характерлидир). Кўпроқ физиологик тизимнинг дастлабки ахлоққа оид таъсирланиш динамикасига сабаб бўлиб хизмат қилган, ёки аксинча, психологик тавсифларнинг ўзгариши физиологик силжишнинг пайдо бўлишига олиб келганда таъсирланишнинг аралаштирилган типи бўлиб ҳисобланади.

Экстремал вазиятларда “психологик ҳимоя механизмлари” ва “енга олиш хулқ-атвори” муаммолари тўғрисидаги баҳслар анча олдин юзага келган бўлсада, ҳозирги кунга қадар давом этмоқда. Бу шуни англатадики, ҳимоя механизмлари ва енга олиш чегараларини белгилашда амалий ва назарий мураккабликлар юзага келади. Кўпинча мазкур жараёнлар мақсадли тарзда намоён бўлади. Шунингдек, психологик ҳимоя ва енга олиш фел-атвори экстремал вазиятларда юзага келиб “ички низоли ечиш” функциясини амалга оширади ҳамда, онглилик ва онгсизлик ўртасидаги зиддиятда воситачи сифатида иштирок этади. Экстремал вазиятларда психологик ҳимоя ўзида: инкор этиш, ўрин алмашиш, рационаллик, тушкунлик, идентификация, катарсис ва бошқа кўплаб формаларни акс эттиради. Ҳимоя механизмлари хавотирни тугатиш ва кўркувдан ҳалос бўлишдаги кучли мезонлари орқали ўз ишини самарали олиб боради.

Психик ҳимояни функционал вазифаси ва ёш босқичларидаги мураккабликлариға кўра учга ажратиш мумкин. Улар қуйидагилардан иборат:

1. Сенсор психологик ҳимоя – хулқ-атвордаги психосенсор бошқарувни амалга

ошириш орқали организмда химоя вужудга келади.

2. Перцептив психологик химоя – перцептив психологик бошқарув йўлидан фойдаланиши натижасида индивидда химоя пайдо бўлади.

3. Шахснинг психологик химояси – шахснинг хулқ-атвор, фаолият ва анланган хатти-ҳаракатлар натижасида шахсда химоя вужудга келади.

Шахсдаги перцептив ва сенсор химоялари инсондаги биологик этиёжлари алоқаси орқали туташади. Маълумки, юқорида келтирилган химоя турлари барча тирик организмлар учун характерли ҳисобланиб шахсдаги химоя механизмлари инсоннинг ўзига ҳос химоя структурасининг юқори кўринишидир. Унинг мақсади инсондаги шахс онтогенезда психологик ривожланиши давридаги зиддиятлар, шахслараро муносабатлардаги ўзаро алоқани сақлашга, химоялашга йўналтирилган. Ушбу зиддиятларда инсон организм ёки индивид сифатида эмас балки шахс сифатида иштирок этади.

Шахсдаги перцептив ва сенсор химоялари инсондаги биологик этиёжлари алоқаси орқали туташади (индивидликни сақлаган ҳолда ўзини мавжудлигини давом эттириш). Юқорида келтирилган химоя турлари барча тирик организмлар учун характерли ҳисобланиб, шахсдаги химоя механизмлари инсоннинг ўзига ҳос химоя структурасининг юқори кўринишидир. Унинг мақсади инсондаги шахс онтогенезда психологик ривожланиши давридаги зиддиятлар, шахслараро муносабатлардаги ўзаро алоқани сақлашга, химоялашга йўналтирилган. Ушбу зиддиятларда инсон организм ёки индивид сифатида эмас, балки шахс сифатида иштирок этади.

“Копинг” сўзини кенгроқ талқин қилганда, ўзига субъектнинг барча ўзаро таъсирини акс эттириб, у ички ёки ташқи вазифалари билан характерлидир. Муаммоли вазият талабидан ишғол этиш ёки юмшатишга уриниш ўрнини четга олиш ёки мослашиш орқали амалга оширилади. Қўшимча шароитда эса ташқи ва ички вазифалар ўзида копинг тузулмасини ўзлаштириб шу орқали субъектга психологик характеристика берилади ва ундан фарқли ўлароқ унга мослашади.

Психологик химоя ҳамда копинг хулқ-атвор хусусиятларини қиёсий ўрганиш баъзи бир муаллифлар томонидан тўғридан-тўғри ёндашилиб, копинг хулқ-атвор анланмаган химоянинг анланган варианты сифатида баҳоланади. Бошқа муаллифларнинг фикрига кўра, химоя механизмлари ва копинг хулқ-атвор ўртасидаги алоқа анчайин мураккаб. Копинг хулқ-атвор анчайин кенг маънодаги туғма хусусият бўлиб у ўзида анланган ва анланмаган химоя техникаларини акс эттиради.

Р.Лазарус копинг хулқ-атворга пассив психологик химоя сифатида қараб, химоя механизмлари ҳамда копинг механизмлари ўртасидаги параметрларни дифференциациялаб, белгилаб чиққан:

5) Вақтинчалик йўналганлик. Химоя қоидасига биноан вазиятни “ҳозир” ҳал қилади, актуал вазият кейинги вазиятга ҳеч қандай алоқаси бўлмади, яъни, актуал психологик химоя актуал психологик комфортга хизмат кўрсатади;

6) Инструментал йўналганлик. Бунда химоя фақатгина ўзи ҳақида “ўйлайди”, агар унинг қизиқишлари теварак-атрофга йўналганда ҳам у биринчи навбатда ўзининг қизиқишларини муҳокама қилади;

7) Мақсад-функцияли аҳамияти. Бунда механизм атроф-муҳит ва инсонлар билан муносабатлардаги бузулишлар функциясини назорат қила оладими (копинг хулқ-атвор) ёки, фақат эмоционал ҳолатни назорат қилиш функциясини амалга оширадими (химоя механизмлари);

8) Бошқарувнинг модаллиги. Маълумотларни қидиришдаги ҳаракатнинг ўрни тўғридан-тўғри амалга ошадими, рефлексия (копинг хулқ-атворга алоқадор) ёки босим остида вужудга келадими ва ҳ.к.

Психологик химоя ва анланган копинг стратегияларини чегаралаш учун В.А.Ташликов анализ тизимини қуйидагича талқин қилади.:

5. Инерсиаллик. Психологик химоя механизми ригид (статик) вазият талабига мослашмаган. Ўз-ўзини назорат қилишнинг анланган техникаси эса пластик ва вазиятга мослашган бўлади.

6. Бевосита ва кечиктирилган эффе́ктлар. Психологик химоя механизмлари юзага келган ҳиссий зўриқишни имкон қадар жадалроқ камайитиришга ҳаракат қилади. Инсон ўзи

англаган назоратдан фойдаланиш орқали эса балки кўпроқ қайғуришга ва ҳаттоки баъзида сиқилишга олиб келиши ҳам мумкин.

7. Тактик ва стратегик эффектлар. Психологик ҳимоя механизмлари “калтабинлик”, (“шу ерда ва ҳозир” принципига кўра) фақатгина сўзлашув жараёнидагина зўриқишни бартараф мумкин, бунда копинг стратегиялари эҳтимолий ҳисобида қаралади.

8. Обьектив вазиятни идрок қилишдаги турли ўлчовлар. Психологик ҳимоя механизмлари ҳақиқий ҳолатни нотўғри идрок қилишга олиб келади. Ўз-ўзини назорат қилиш реал идрок ҳамда ўзига обьектив муносабатда бўлиш қобилияти билан алоқадор.

Копинг стратегия ва усуллари ҳимоя механизмларидан фарқланганда конструктив фаол зарурат назарда тутилади ва вазият орқали ёқимсизликлардан четлашишга ҳаракатдир. Психологияда копингнинг предмети мавжуд бўлиб, у махсус тадқиқот ҳудудида инсондаги эмоционал механизм ва рационал регуляцияни ўрганишда ўзининг мақсадли оптимал хулқ-атвориға кўра ҳаётий ҳолатларни ўзининг мақсадларига мувофиқ қайта куришни амалга оширади.

Шахсининг ўзини ўзи ҳиссий баҳолаш жараёни ўзини ўзи турли хил кўнгилсизликлардан, муваффақиятсизликлардан ва экстремал вазиятлардан маълум даражада ҳимоя қилиш учун муҳим аҳамият касб этади. Айниқса ўсмирлик даврида бу жараёнга жиддий қараш керак бўлади. Шунинг билан ҳисобга олиб ўсмирларда ўзини-ўзи ҳиссий баҳолаш ва психологик ҳимоя имкониятлари ўртасидаги мутаносиблик билан боғлиқ ижтимоий психологик омилларни эмпирик жиҳатдан ўрганиш ва шартли равишда қабул қилинган мезонлар асосида унинг натижаларини таҳлил қилиш кўзда тутилган эди.

Яна шуни таъкидлаш жоизки, баъзан ҳар бир ўсмир, ўз ҳиссий табиати ва унинг фаолият самарадорлигига хизмат қилувчи психологик ҳимоя имкониятларига адекват баҳо бера олишга маълум маънода “ожизлик” қилиши мумкин. Бизнингча, бундай “ожизлик” замирида ҳиссий қониқмаслик, ҳиссий безовталиқ, ўз-ўзига нисбатан ноадекват ҳиссий тасаввурлар шаклланади.

Табиийки, бу шаклланиш шахс ижтимоий фаоллигига, ўқув фаолияти унумдорлигига аста-секин салбий таъсир эта бориши мумкин. Буни ўз вақтида англаш учун эса биз юқорида таъкидлаган Рикс-Уэссман тестини ҳамда шунга мос бўлган қўшимча саволномаларни қўллаб, тегишли эмпирик натижаларни қўлга киритишни режалаштирган эдик. Энди бевосита мазкур методикалар ёрдамида олинган эмпирик маълумотлар таҳлилига ўтамиз.

Ўсмирларнинг экстремал вазиятларда ўзини ўзи ҳиссий баҳолаш доирасидаги психологик ҳимоя мезонлари намён этилишининг ўртача умумий кўрсаткичлари (Рикс- Уэссман). 5- синф (100 нафар)

Объект	Мезон							
	I		II		III		IV	
	A	B	A	B	A	B	A	B
%	52.8	47.2	52.5	47.5	57.4	42.6	51.0	49.0

Жадвалга изох:

1. Хотиржамлик – асабийлик “а” – “б”
2. Ғайрат – шижоатлилиқ – тортинчоқлик “а”- “б”
3. Ҳиссий кўтаринкилик -ҳиссий тушкунлик“а” - “б”
4. Ўз – ўзига ишонч – ўз – ўзига ишончсизлик “а” - “б”

Ўсмирларнинг экстремал вазиятларда ўзини ўзи ҳиссий баҳолаш доирасидаги психологик ҳимоя мезонлари намён этилишининг ўртача умумий кўрсаткичлари (Рикс- Уэссман) 9- синф (100 нафар)

Объект	Мезон							
	I		II		III		IV	
	A	B	A	B	A	B	A	B
%	42.7	57.3	46.5	53.5	48.5	51.5	56.2	43.8

Жадвалга изох:

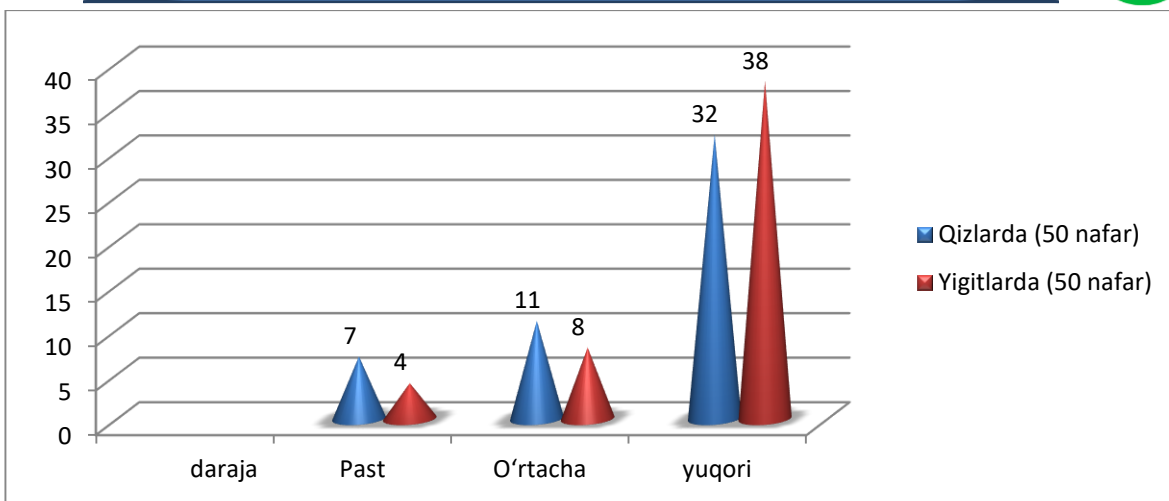
1. Хотиржамлик – асабийлик “а” – “б”
2. Ғайрат – шижоатлилик – тортинчоқлик “а”- “б”
3. Ҳиссий кўтаринкилик -ҳиссий тушқунлик“а” - “б”
4. Ўз – ўзига ишонч – ўз – ўзига ишончсизлик “а”- “б”

Олинган маълумотларнинг хилма-хиллиги ва хавотирлик даражаларининг турли-туманлиги Ч.Д.Спилберг томонидан яратилган “Реактив ва шахсий хавотирлик шкалаларини ўрганувчи методика”си бўйича шахснинг реактив ва шахсий хавотирлик даражасининг экстремал вазиятларда психологик ҳимоя меҳанизмига диапазонидаги ўртача қиёсий-типик кўрсаткичлари динамикасини аниқлашга муваффақ бўлди. Бунга кўра, тадқиқотда иштирок этган 5-синф ўқувчиларнинг (жами 100 нафар, шундан 50 нафар қизлар, 50 нафар йигитлар) 11 фоизида паст, 19 фоизида ўртача, 70 фоизида юқори даражада реактив хавотирлик даражаси намоён бўлди. Шундан қизларда (жами 50 нафар) 7 фоизида паст, 11 фоизида ўртача, 30 фоизида юқори даражада реактив хавотирлик даражаси, йигитларда (жами 50 нафар) 4 фоизида паст, 8 фоизида ўртача, 38 фоизида юқори даражада реактив хавотирлик даражаси устунлик қилди. Тадқиқотда иштирок этган 9-синф ўқувчиларнинг (жами 100 нафар, шундан 50 нафар қизлар, 50 нафар йигитлар) 14 фоизида паст, 28 фоизида ўртача, 38 фоизида юқори даражада реактив хавотирлик даражаси намоён бўлди. Шундан қизларда (жами 50 нафар) 6 фоизида паст, 13 фоизида ўртача, 31 фоизида юқори даражада реактив хавотирлик даражаси, йигитларда (жами 50 нафар) 8 фоизида паст, 15 фоизида ўртача, 37 фоизида юқори даражада реактив хавотирлик даражаси устунлик қилди.

Тадқиқотда иштирок этган 5-синф ўқувчиларнинг (жами 100 нафар, шундан 50 нафар қизлар, 50 нафар йигитлар) 18 фоизида паст, 26 фоизида ўртача, 58 фоизида юқори даражада шахсий хавотирлик даражаси намоён бўлди. Шундан қизларда (жами 50 нафар) 10 фоизида паст, 14 фоизида ўртача, 26 фоизида юқори даражада шахсий хавотирлик даражаси, йигитларда (жами 50 нафар) 8 фоизида паст, 12 фоизида ўртача, 30 фоизида юқори даражада реактив хавотирлик даражаси устунлик қилди. Тадқиқотда иштирок этган 9-синф ўқувчиларнинг (жами 100 нафар, шундан 50 нафар қизлар, 50 нафар йигитлар) 21 фоизида паст, 24 фоизида ўртача, 55 фоизида юқори даражада реактив хавотирлик даражаси намоён бўлди. Шундан қизларда (жами 50 нафар) 13 фоизида паст, 15 фоизида ўртача, 22 фоизида юқори даражада шахсий хавотирлик даражаси, йигитларда (жами 50 нафар) 8 фоизида паст, 9 фоизида ўртача, 33 фоизида юқори даражада реактив хавотирлик даражаси устунлик қилди.

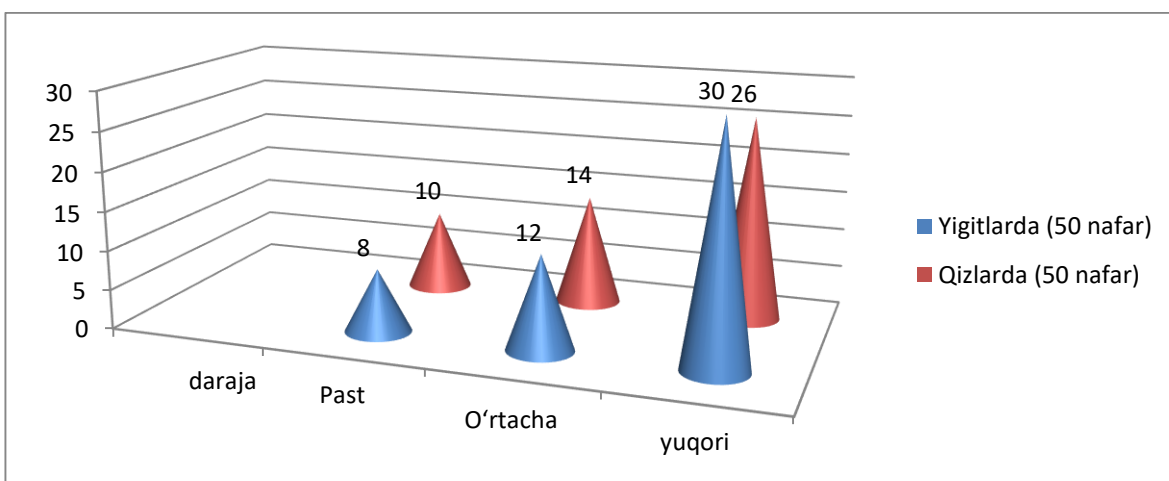
5-синф ўқувчиларида реактив хавотирликдаражаси % ҳисобида

Иштирокчилар даража	Жами (100 нафар)	Қизларда (50 нафар)	Йигитларда (50 нафар)
Паст	11	7	4
Ўртача	19	11	8
юқори	70	32	38

5-синф ўқувчиларида шахсий хавотирлик даражаси % ҳисобида

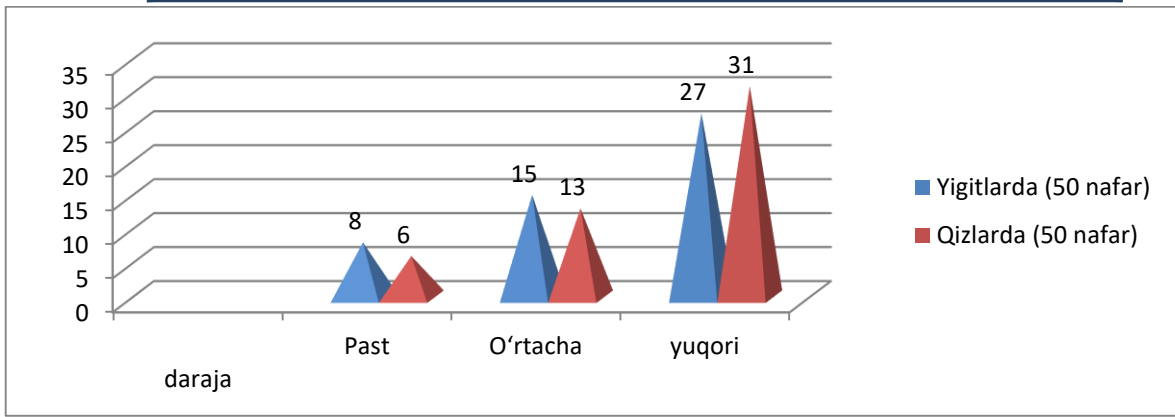
Иштирокчилар даража	Жами (100 нафар)	Қизларда (50 нафар)	Ўғитларда (50 нафар)
Паст	18	10	8
Ўртача	26	14	12
юқори	58	26	30

9-синф ўқувчиларида реактив хавотирлик даражаси % ҳисобида

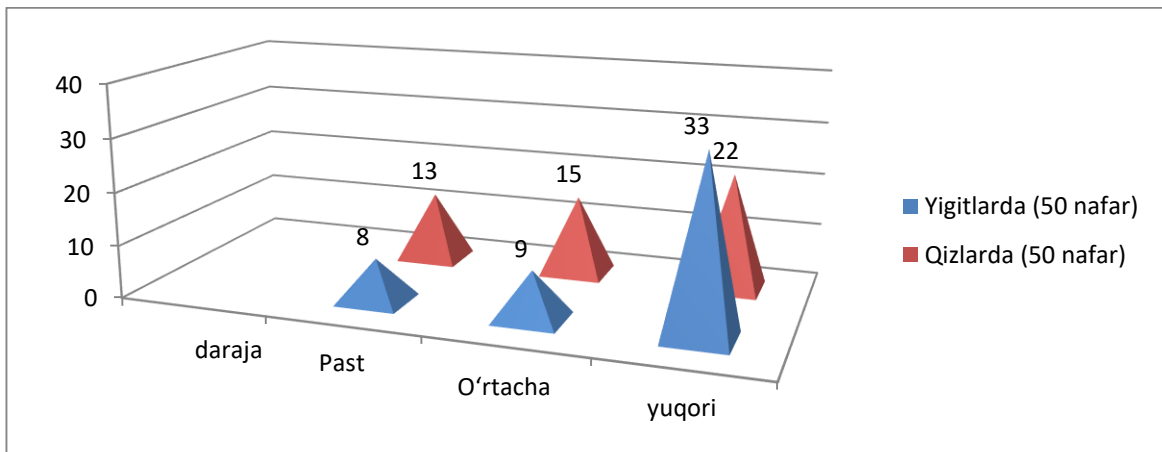
Иштирокчилар даража	Жами (100 нафар)	Қизларда (50 нафар)	Ўғитларда (50 нафар)
Паст	14	6	8
Ўртача	28	13	15
юқори	58	31	27

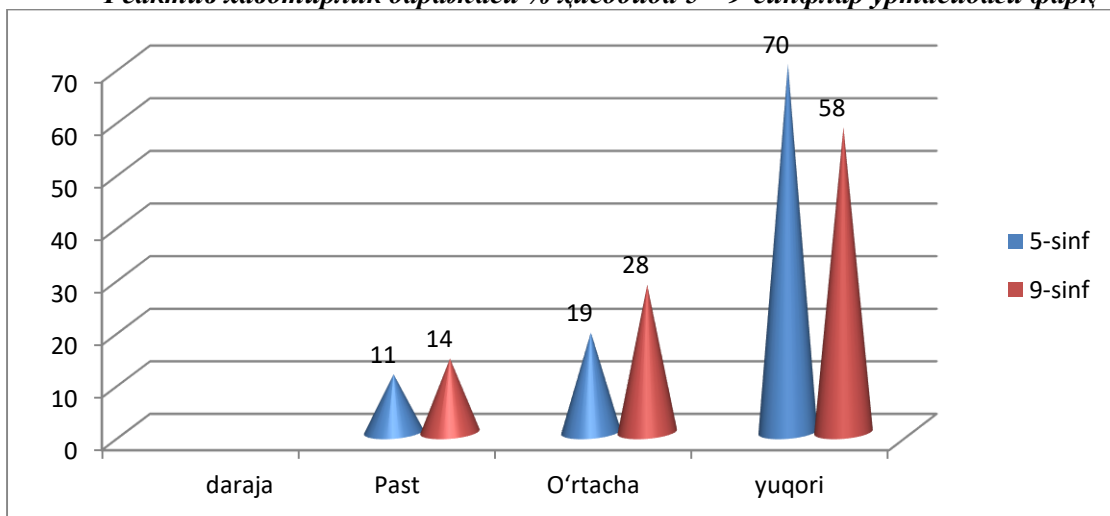

9-sinf o'quvchilarida шахсий хавотирлик даражаси % ҳисобида

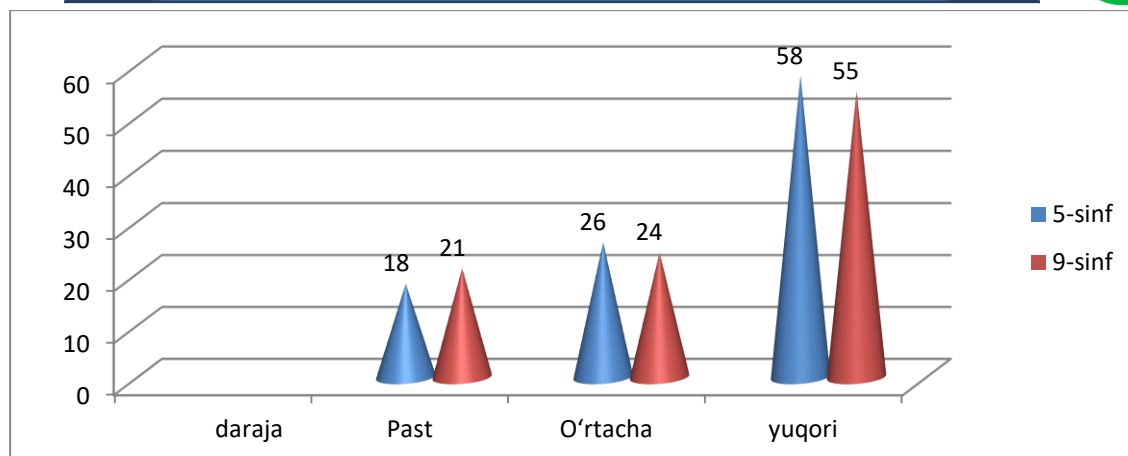
Иштирокчилар даража	Жами (100 нафар)	Қизларда (50 нафар)	Ҳигитларда (50 нафар)
Паст	21	13	8
Ўртача	24	15	9
юқори	55	22	33

Реактив хавотирлик даражаси % ҳисобида 5 – 9-синфлар ўртасидаги фарқ

Шахсий хавотирлик даражаси % ҳисобида 5 – 9-синфлар ўртасидаги фарқ

Умуман, шахсдаги хавотирланиш хусусиятлари ва психологик ҳимоя имкониятлари мутаносиблигининг ўртача умумий ва қиёсий типик кўрсаткичлари таҳлил қилинганда 9 синф ўқувчиларига нисбатан 5 синф ўқувчиларида ҳам шахсий, ҳам реактив хавотирлик даражаси ҳам юқори эканлигини кўрсатади.

Демак, таълим муассасаларининг раҳбарлари, мактаб ўқитувчилари, психологлари, синф раҳбарлари ва ота-оналар бу ҳолатни инобатга олган ҳолда таълим-тарбия ишларини тўғри йўлга қўйишлари талаб қилинади. Акс ҳолда экстремал вазиятларда шахснинг психологик ҳимоя имкониятлари пасайиб кетиши мумкинлигини қайд қилиш лозим.

Адабиётлар:

1. Додонов Б.И. Эмоции как ценность. Москва. Наука, 1978. – 360 с.
2. Дубровина И.В. Общие вопросы организации и деятельности школьной психологической службы // Рабочая книга школьного психолога.-М.: Просвещение, 1991. Ч. 1. – С. 6-64.
3. Лупьян Я.А. Барьеры общения, конфликты, стресс. – Минск: Вишэйшая школа, 1986. – 206с.
4. Магомед-Эминов М.Ш. Трансформация личности. М.: Психоаналитическая Ассоциация, 1998.-496 с.
5. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси. 1961.-212 с.
6. Фрейд З. Психология бессознательного: Сборник. Произведения /Сост.и науч.ред. М. Т. Ярошевского.-М.: Просвещение, 1990.-448 с.
7. www.zhivun.com Freud S. The Problem of Anxiety. New York: Norton, 1936, p. 43.
8. www.zhivun.com Freud A. The Ego and the Mechanisms of Defence. London: Hogarth Press, 1946, p. 9.
9. www.zhivun.com Hall C. S. and Lindzey G. Theory of Personality. New York: John Wiley, 1957. p. 11.

3	Баратов Шариф Рамазонович Психологик хизмат ижтимоий – психологик муаммо сифатида
9	Хусейнова Абира Амановна Ўзбекистонда оилаларнинг мустақамлигига қаратилган ижтимоий-демографик тадқиқотлар ва оиланинг ижтимоий функциялари
15	Усманова Манзура Наимовна Эмпирическое исследование темперамента личности в профессиональной деятельности педагога
22	Собирова Дилафруз Абдурузиқовна Тиббиёт ходимларида ижтимоий компетенция омилларини шаклланишнинг ижтимоий-психологик асослари
28	Назаров Акмал Мардонович, Нусратова Мехринисо Бахшиллоевна Спортчи талабаларда психологик ҳимоя механизмларини ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг ўзига хос усуллари
32	Олимов Лазиз Ярашович, Махмудова Зулфия Меҳмоноевна Стрессли вазиятларда психологик ҳимоя механизмлари ва копинг хулқ-атвор намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари
40	Жумаев Улугбек Сатторович Параметры межкультурных различий: теории Г.Хофстеде
45	Останов Шухрат Шарифович Талабаларда креативлик хусусиятларини намоён бўлишининг ўзига хос психологик жиҳатлари
49	Рустамов Шавкат Шухратович Амалиётчи психологларнинг математик касбий компетентлигини касбий фаолият доирасида тадқиқ этилиши
53	Nazarova Manzura Mustafu qizi Globalashuv jarayonida milliy til omili
58	Ахмедова Заррина Джамиловна Ўсмирларда жиноят мотивлари шаклланишини ўрганиш психологик тадқиқот муаммоси сифатида
62	Аъзамова Махлиё Абдурахимовна Махаллада психологик хизмат кўрсатишнинг эмпирик асослари
67	Остонов Жасур Шопиржонович Ўсмирларда психологик ҳимоя ва копинг хулқ-атвор омиллари намоён бўлишининг ўзига хос хусусиятлари
76	Собиров Абдулазиз Абдурузиқович Психологические защитные факторы проявляющийся у спортсменов
80	Тилавов Мухтор Хасан ўгли, Болтаев Суннат Бахтиёр ўгли Тадбиркорлик фаолияти мотивациясининг этнопсихологик хусусиятларини ўрганиш дастури ва тадқиқот натижалари
85	Рўзиев Умар Музаффарович

	Ўспиринларда ижтимоий фобия намоён этилишининг психологик белгилари
89	Ҳакимова Фазолат Хошимовна Мослаша олмаслик хусусиятларининг мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болаларда турли психологик кўринишлари
92	Ғайбуллаев Алишер Асадович Спортчиларда хиссий-иродавий сифатлар шаклланишининг психологик механизмлари
96	Турахонов Абдукарим Эшқузиёвич Касбий масъулият ва шахслилик хусусиятлари ўртасидаги ўзаро алоқадорлик жиҳатлари
104	Кулиев Ёркин Каримович Психологические особенности саморазвития преподавателей учебных заведений
108	Ermatova Gulnoz Pirimovna Mutafakkirlarimiz asarlarida xalq og`zaki ijodiyoti asosida bola sotsial intellektini shakllantirish masalalarining yoritilishi
114	Қабуллов Қосимбой Пиржонович, Касб танлаш мотивациясининг ижтимоий-психологик хусусиятлари
118	Ахмедова Максуда Лочиновна Ўқувчиларда ўзбек мусиқа фольклор ҳақидаги тасаввурларни шакллантиришнинг психологик имкониятлари
	ҚУТЛОВ
121	Баротова Дилафруз Шарифовна